

ASPECTE RITUALE ȘI SĂRBĂTOREȘTI ALE MĂRȚIȘORULUI

Varvara BUZILĂ

1. Preliminarii

Problema apariției, perpetuării, transformării și dispariției celor mai expresive forme ale culturii tradiționale: riturile, obiceiurile, datinile, ceremonialele, practicile magice, credințele, reprezentările a fost și rămâne a fi esențială în cercetarea etnologică. Ea preocupă atât cercetătorii care tind să elucideze mecanismele acestui proces, cât și instituțiile interesate în păstrarea, dezvoltarea sau marginalizarea anumitor forme culturale. Etapa ce o traversăm actualmente este favorabilă acestei problematice, pentru că tranziția nu oferă culturilor o continuitate, ci dimpotrivă pune la încercare rezistența temeiurilor lor. Schimbările ce au loc în toate sferele vieții sociale, inclusiv în cea culturală, au repercusiuni și asupra memoriei colective, receptată ca una din garanțiile continuității culturale. O altă oportunitate pentru cercetare este oferită și de faptul că în perioada de tranziție, prin mijloacele specializate în întreținerea vivacității culturii, sunt reevaluate substraturile culturale până la mari adâncimi temporale. Astfel, se creează un spațiu adecvat pentru reactualizarea unor forme și conținuturi aflate în fondul pasiv al memoriei sociale, ce pot fi ușor reconsiderate funcțional. Este o perioadă favorabilă cercetării interacțiunilor ce configurează respectivele procese. Reactualizările sunt motivate și de frustrările sociale din etapele precedente, în care s-a intervenit evident pentru a se modela sfera culturii. În Republica Moldova încă se resimt și acum încercările promovate în perioada sovietică, timp de o jumătate de secol, privind introducerea noilor obiceiuri aflate în sprijinul ideologiei, a birocrăției. Concomitent cu favorizarea formelor culturale angajate politic, s-a încercat discreditarea și marginalizarea formelor tradiționale, acestea fiind considerate fie ca un impediment în calea progresului, fie ca periculoase din perspectivă ideologică¹.

¹ Problematika a fost abordată și în lucrările folcloriștilor N. Băieșu, Gr. Botezatu, V. Cirimpei, A. Hâncu ș.a. A se vedea, spre exemplu, lucrarea *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului (Texte inedite)*, vol. I, Chișinău, Editura Academiei de Științe din Moldova, 2007, p. 140-151.

Actualmente e foarte complicat, dacă nu chiar imposibil, să evaluezi ce prejudicii i-au fost aduse culturii prin această intervenție violentă, de durată, ce a configurat altfel mediul cultural de la noi și aproape din tot fostul spațiu socialist. Au fost interzise de propagandă în special obiceiurile de expresie vădit religioasă: *Crăciunul*, *Boboteaza*, *Paștele* (din ciclul obiceiurilor calendaristice), *botezul*, *cununia*, *înmormântarea cu preot* (din ciclul obiceiurilor ce țin de vârstele omului), dar și *sfințirea* noilor construcții etc.; o dată cu acestea a fost afectată funcționarea întregului ciclu în care ele sunt integrate. Iar cum în cultura tradițională, religia organizează întregul sistem cultural, pentru că în cadrul modelului mito-poetic al lumii relația sacru-profan este esențială și cea mai importantă opoziție binară, în urma acestor operări a fost revizuită din perspectivă ideologică toată paradigma culturii.

În contextul acestor propagări și excluderi forțate, este util să examinăm o sărbătoare ce pare să fi avut de câștigat în procesul remodelărilor și oferă, prin ceea ce reprezintă acum, un exemplu de perpetuare și de vivacitate. Ne referim la sărbătoarea populară a Mărțișorului marcată, conform calendarului popular, la 1/14 martie (stilul nou/stilul vechi). Cercetarea Mărțișorului apare interesantă și din perspectiva încercărilor întreprinse de instituțiile culturale moderne de a dimensiona sărbătoarea și de a-i spori conotațiile sociale. Deoarece traversăm o perioadă de discontinuități culturale, am considerat că ar fi util să urmărim cele două aspecte, mai vechi și mai noi ale sărbătorii, pentru a observa ce traiectorie a înregistrat. Ținând cont de vechimea ei, e firesc să ne întrebăm dacă e posibil să cunoaștem cum era practică în antichitate, care sunt reminiscențele ei, cum pot fi acestea identificate pentru a o reconstitui. Un alt cadru de referință, important pentru cercetare, este faptul că diferite popoare, etnii și populații respectă acest obicei: românii, aromânii, bulgarii, macedonenii, grecii, albanezii, iar prin extindere, și sârbii și ungurii care au venit în atingere cu populația română, fiecare încercând s-o adapteze unui specific propriu.

Mărțișorul este un obicei dintr-un ciclu mai amplu ce marca anumite etape ale trecerii de la iarnă spre vară. Ca un punct de reper întru explicarea acestui obicei ne ajută faptul că în antichitate Anul Nou începea la 1 martie și coincidea cu începerea unui nou ciclu al vegetației. Atunci, Anul Nou și începutul primăverii coincideau și obiceiul a căpătat semnificații profund agrare. După instituirea noului calendar de către Iulius Cezar (în anul 46 î.Hr.), începutul anului a fost transferat oficial la

1 ianuarie. O bună parte din obiceiurile specifice începutului de an au migrat treptat spre 1 ianuarie, dar altele au rămas la 1 martie, păstrând memoria vechiului început de an. Despre obiceiurile ce însoțesc sfârșitul/începutul anului calendaristic civil s-au elaborat lucrări ce alcătuiesc o bibliotecă reprezentativă². Mai puțin s-a scris despre vechiul început al anului, cel din luna martie. Poate și datorită faptului că reminiscentele obiceiului străvechi sunt fragmentare și în baza lor mai greu poate fi refăcut întregul ansamblu. Reconstituirea faptelor culturale care ar pune în valoare coordonatele sărbătorii și ale simbolului cu același nume, implică anumite dificultăți. Întâi de toate, acestea țin de numărul redus al surselor istorice din secolele XVIII-XIX, surse capabile să reverse mai multă lumină asupra practicilor calendaristice de la sfârșitul lui februarie/începutul lui martie. Probabil, caracterul sărbătoririi Mărțișorului în cadrul familiei prin practici apotropaice, puțin spectaculoase, a lăsat puține șanse pentru a le putea surprinde călătorii, misionarii sau alți observatori ai culturii noastre. De altfel, această stare de lucruri este proprie tuturor țărilor care au acest obicei.

Prima lui atestare documentară este în „Condica limbii românești...”, de la începutul secolului al XIX-lea (între anii 1810-1820), și aparține vornicului Iordache Golescu: „Mărțișorul este și luna martie, dar se zice și [la] o ață împletită cu un fir alb și cu altul roșu ce-l leagă la gâtul, la mâinile copiilor, în luna lui martie, spre pază, spre depărtarea de orice boală, dă dăochiat, dă fermecat...”³ Atestarea conține o explicație a sensurilor cuvântului și este foarte importantă pentru a cunoaște realitățile sociale de acum aproape două sute de ani, când ritmurile culturii tradiționale erau foarte lente și schimbările se produceau aproape imperceptibil. Mai multe informații care confirmă funcționarea obiceiului au rămas din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, grație instituționalizării cercetării culturii tradiționale. În răspunsurile primite la

² Amintim doar câteva: Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*. Ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva, 1983; Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare – o dominantă a culturii populare din Moldova*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, seria B, tom XXIX, Iași, 1984, p. 107-128; Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989; Vasile V. Filip, *Universul colindei românești (În perspectiva unor structuri de mentalitate arhaică)*, București, Editura Saeculum I.O., 1999.

³ Cornelia Călin, *Mărțișorul – coordonate istorice și actuale*, în vol. *Primăvara. Tradiții și obiceiuri*, București, Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, f.a., p. 9.

Chestionarele lui N. Densușianu⁴ se află date importante despre Mărțișor. Ele au fost puse în valoare de Simeon Florea Marian la începutul secolului al XX-lea într-un context factologic mai larg. Din diverse categorii de texte verbale (legende, descrieri ale practicilor sărbătorești de primăvară, răspunsuri la chestionare etc.), autorul reconstituie mai multe variante ale legendei despre Baba Dochia, analizează Zilele Babei ca parte din același sistem al sărbătorii și face o trecere în revistă a celor mai reprezentative credințe și practici din spațiul cultural românesc⁵. La acea vreme obiceiul mai era respectat prin sate și informațiile cuprinse în lucrare reflectă practici încă vii.

Una din primele mențiuni în literatură despre tradiția Mărțișorului în spațiul pruto-nistean apare într-o publicație din 1903⁶. În același an, 1903, Elena Niculiță-Voronca face referințe la obicei în contextul reprezentărilor mitologice⁷. O altă informație se regăsește în lucrarea lingvistului basarabean Polihronie Sârcu despre obiceiurile calendaristice ale românilor basarabeni: „La 1 martie bătrânele leagă copiii la gât, la mână și la piciorul stâng un găitan alb-roșu, ca aceștia să nu se îmbolnăvească. Copii îl poartă o lună”⁸.

După anii '70 ai secolului al XX-lea, în lucrările ce făceau treceri în revistă ale obiceiurilor calendaristice din timpul anului au început să apară date sporadice ce constatau existența obiceiului. În presa cu profil social-cultural, an de an, în debutul primăverii, erau publicate, cu mici schimbări și interpretări, cunoscutele legende despre Baba Dochia și Mărțișor. După 1990 a început o nouă etapă în cercetarea sărbătorii. Ea a însemnat și un alt nivel al teoretizărilor și interpretărilor. Cornelia Călin a readus în discuție vechimea practicii și

⁴ *Chestionariu despre tradițiile și antichitățile țărilor locuite de români* (I, 1893; II, 1895) elaborat de Nicolae Densușianu. A se vedea Adrian Fochi, *Datini și eresuri de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui N. Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.

⁵ Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. I. Ediție îngrijită și introducere de Jordan Datcu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 281-318.

⁶ А. Ф. Стуюарт, *О народных промыслах Бессарабии*, Санкт-Петербург, 1903, p. 69-70.

⁷ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de, vol. I, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903, p. IV-V.

⁸ Полихроний Сырку, *Народный календарь румынского населения в Бессарабии*, 1912, г. Санкт-Петербург, p. 169, manuscris la Русское Географическое Общество, doc. nr. 165-166.

expresiile contemporane ale simbolului⁹. Ion Ghinoiu a insistat constant asupra problematicii Mărțișorului în câteva lucrări de referință, avansând unele interpretări și sinteze¹⁰. Sunt foarte utile cercetările noastre și răspunsurile la chestionarele Atlasului Etnografic Român¹¹. O altă lucrare de referință pentru cercetarea noastră este culegerea *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului*, care propune un corpus de informații de teren inedite despre Mărțișor și despre începutul primăverii¹². Generalizând diferite categorii de informații – mai vechi sau mai recente – de care dispunem actualmente, putem constata că ele acoperă întregul areal românesc și că pot servi pentru un alt nivel, superior, al teoretizărilor.

La început ne-am propus să analizăm cum s-a manifestat această tradiție în spațiul românesc răsăritean. Cercetările de teren întreprinse în ultimele decenii au permis documentarea practicilor respectate de oamenii din sate la începutul primăverii pe tot parcursul secolului al XX-lea. Chiar dacă multe dintre ele țin deja de memoria pasivă a purtătorilor, reactualizarea lor apare utilă în conturarea ansamblului de manifestări specifice acestei tradiții în diferite perioade de timp. În publicațiile deja citate nu au fost reflectate toate realitățile culturale conservate de comunitățile de aici. Astfel, studiul nostru este justificat pentru a întregi tabloul general al Mărțișorului în arealul etnografic românesc și a releva tendințele lui actuale. La o anumită etapă a investigațiilor s-a conturat ideea unității obiceiului într-un areal mult mai larg. Informațiile găsite în izvoarele timpului și contribuțiile premergătorilor la studierea mai multor aspecte importante ale sărbătorii, completate cu rezultatele investigațiilor de teren, ne-au încurajat să situăm analiza noastră într-un cadru mai larg, anume acela al funcționării istorice a tradiției în mai multe țări din sud-estul Europei, tocmai pentru a observa ce are comun și cum se manifestă unitatea și particularitățile ei. Pe de altă parte, studiul de față răspunde și necesității de a aprofunda analiza simbolului Mărțișorului în contextul comportamentelor sociale.

⁹ Cornelia Călin, *op. cit.*, p. 9-11.

¹⁰ Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 236-246; idem, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 119-120; idem, *Panteonul românesc. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 107-108.

¹¹ *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. IV. *Moldova*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 316-319.

¹² *Folclor românesc...*, p. 310-317.

2. Tradiția Mărțișorului în arealul de răsărit al româniei

Până la mijlocul secolului al XX-lea, sărbătoarea *Mărțișorului* era numită, în uzul popular al satelor de la est de Prut și de Nistru, mai frecvent *Mart*, dar și *Marte*, păstrând apropierea fonetică cu numele zeului roman Marte de la care își trage numele și prima lună a primăverii. Bătrânii octogenari îi spun și acum tot așa acestei luni. În legătură cu răspândirea științei de carte, în prima jumătate a secolului al XX-lea, a început a se încetățeni și numele *Mărțișor*, astfel încât, către sfârșitul veacului al XX-lea, această denumire a devenit dominantă.

Obiceiul Mărțișorul intermediază, prin mijloace rituale, trecerea de la iarnă la primăvară. El constă din câteva componente relaționate între ele, fiecare având funcții concrete ce conlucrau pentru a se atinge condiția rituală necesară și a asigura trecerea acestui prag al timpului. Le vom prezenta în consecutivitatea lor, bazându-ne preponderent pe informațiile de teren înregistrate după anii '70 ai secolului al XX-lea. Evident, în această perioadă obiceiul apare schematic, constând din „citate” rudimentare, chiar dacă informațiile despre el au fost oferite de interlocutorii în vârstă, care și-au amintit de perioada când erau copii sau tineri.

Una din primele componente și cea mai constantă, mai vizibilă, a obiceiului rezidă în faptul că în luna martie oamenii poartă mărțișoare. Astfel, Mărțișorul este un obiect de ritual sau un simbol obiectivat. Pentru a întruni și a păstra calitățile necesare, pentru a funcționa ca simbol el este confecționat, purtat și apoi scos din uz conform prescripțiilor rituale. În spațiul cercetat, puțini informatori au precizat când e mai bine să fie confecționate și legate mărțișoarele. Bătrânii recomandă ca, până la răsăritul soarelui, mărțișoarele făcute în ajun sau chiar în dimineața acestei zile, să fie legate cu prioritate tuturor copiilor, dar și tinerilor, în special fetelor, mai rar și oamenilor în vârstă. Până la cel de-al Doilea Război Mondial, la întâi martie, când ieșeau prima dată afară, toți copiii trebuiau să poarte mărțișoare: „Mărțișorii îi făceau de cu seară și-i puneau până la răsăritul soarelui la gât și la mâni”¹³; „la întâi Mart, de dimineață tare, până a ieși soarele, răsusei două ațe, una roșie și alta albă, apoi legai un șnur de aista la gât și la amândouă mâinile.

¹³ Inf. Elena Oca, n. 1949, s. Gotești, r. Cantemir; înreg. din 2002. Precizăm că, din economie de spațiu, cuvintele *sat* și *raion* au fost abbreviate prin s., respectiv prin r. Toate înregistrările aparțin autorului, în afară de cele unde se precizează numele celui care a făcut înregistrarea.

Erai legat în trei locuri”¹⁴; „punerea sau legarea mărțișorului se întâmplă de regulă la 1 martie des-diminează, până nu răsare soarele”¹⁵. Aromânii și bulgarii, de obicei, pregătesc mărțișoarele din ajun¹⁶. Mulți informatori n-au precizat detaliul privind afișarea mărțișoarelor până la răsăritul soarelui; e posibil ca, uneori, cercetătorul să nu fi insistat asupra acestui aspect. Această scăpare se observă și în corpusurile de texte privind obiceiurile de primăvară. El este, însă, foarte important în scenariile rituale ce însoțesc trecerea pragurilor anului. De exemplu, sărbătorile principale ale anului: ajunul Crăciunului, Crăciunul, ajunul Anului Nou și Anul Nou, Sfinții, sâmbetele morților (sâmbetele Moșilor), Duminica Mare, Rusaliile (Sfredelul Rusaliilor, Împrăștierea Rusaliilor) ș.a. încep printr-un complex de acțiuni care, conform prescripțiilor tradiției, sunt săvârșite până la răsăritul soarelui. *În literatura de specialitate sunt suficiente exemple privind și alte obiceiuri pentru a putea concluziona că răsăritul soarelui este benefic acțiunii rituale ce începea să se desfășoare.*

În spațiul cercetat, ca și în întregul areal de funcționare a acestui obiect, femeile făceau mărțișoarele: bunicile, mamele, fetele, acestea fiind cele care aveau grijă de perpetuarea tradiției în toată plinătatea ei de manifestări. Și acum tot femeile le confecționează, încât putem generaliza că femeile au întreținut acest obicei.

Cele mai vechi mărțișoare erau confecționate din lână, iar mai târziu din ațe de cânepă, in și bumbac. Cel mai frecvent mărțișor consta din două fire – unul alb și altul roșu – răsucite împreună. Până la al Doilea Război Mondial el arăta ca un găitan simplu, făcut din două ațe răsucite. E la fel ca mărțișorul românilor din alte zone, ca cel purtat mai des de aromâni, bulgari, macedoneni, greci, albanezi. Trebuie să luăm în calcul această reprezentanță teritorială și culturală, deducând, totodată, că dihotomia cromatică alb/roșu are o mare importanță pentru aceste culturi din moment ce a fost păstrată veacuri la rând. Unitatea însemnelor se ține și pe vechimea simbolului.

În unele sate, mărțișorul era din lână de-o singură culoare, anume roșie (satele Trebujeni, Butuceni și Brănești din raionul Orhei). Astfel, legau la mână și la degetul inelar un fir de lână roșie, spunându-i mărțișor. Fetele mai mari prindeau la cel de la încheietura mâinii și un ciucure. În alte localități se „legau copiilor mici o lână roșie la mânuță și

¹⁴ Inf. Cristina Danus, n. 1913, s. Dănuțeni, r. Ungheni; înreg. din 1989.

¹⁵ Simeon Florea Marian, *op. cit.*, p. 313.

¹⁶ *Ibidem.*

alta la scufie, ca să nu fie deochiat”¹⁷. Această formă a simbolului, redusă la un singur fir de lână roșie, ne amintește de amuleta folosită contra deochiului, foarte răspândită în spațiul cultural românesc și în cel european. De obicei, sunt protejați cu ajutorul ei sugacii, dar și copiii mici, considerându-se că respinge forțele răului.

Simultan cu simbolul bicolor, uneori în aceleași localități, cercetările de teren au relevat și existența măștișorului tricolor. Acesta are două variante cromatice. În câteva sate, măștișorul tricolor este format dintr-un fir alb, unul roșu și altul verde, toate de lână (Drepcăuți – Briceni; Filipeni – Leova; Lărguța – Cantemir; Manta – Cahul; Oziornoe, fostul Babele – Izmail)¹⁸. Satele în care a fost atestată această tradiție nu sunt apropiate geografic, ceea ce ne dă temeiul să considerăm că ea poate fi mai veche sau că a apărut în diferite locuri ca rezultat al interpretării semnificațiilor obiceiului și a avut drept rezultat exteriorizarea unui nou exponent simbolic. În mai puține localități a fost identificat măștișorul tricolor din ață albă, roșie și neagră: „Aveau măștișor la mână făcut din 3 ațe: roșie, albă și neagră. Când au început a le purta la piept, au rămas numai două, albă și roșie”¹⁹. Și moldovenii stabiliți în nordul Caucazului, la mijlocul secolului al XIX-lea, au păstrat măștișorul tricolor în care intra și culoarea neagră²⁰. Ne vom referi la interpretarea simbolismului cromatic puțin mai târziu, după ce vom prezenta și celelalte caracteristici ale obiectului.

Tradițional, măștișoarele erau legate la gâtul și la încheietura mâinilor oamenilor. Măștișorul era purtat la gât și la mână (Hârbovo, Molnița, Suceveni, Corcești, Crasna – Adâncata, reg. Cernăuți, Bucovina; Parcova – Edinet; Șendreni – Nisporeni; Lărguța – Cantemir; Manta – Cahul), la gât (Filipeni – Leova; orașul Reni, reg. Odesa, Ucraina); la încheietura mâinii și la degetul inelar (Trebujeni, Butuceni, Brănești – Orhei), la mâna dreaptă (Ciuciuleni, Cățăleni – Nisporeni; Văleni – Cahul; Oziornoe, fostul Babele – Izmail); la mână (Dânjani – Ocița; Drepcăuți – Briceni; Trebujeni – Orhei; Badicu, Manta – Cahul; Camâșovca – Tatarbunar).

Și animalelor fătate de curând, miei, viței, mânji, înainte de-a fi scoase pentru prima oară afară la soare, li se punea măștișor bicolor sau

¹⁷ Inf. Parascovia Argint, n. 1948, s. Utconosovca, r. Odesa, Ucraina; înreg. din 1981.

¹⁸ Localitățile din paranteze vor fi prezentate în ordinea următoare: Bucovina, Republica Moldova, sudul Bugeacului și Transnistria, Caucazul de nord.

¹⁹ Inf. Ana Bondari, n. 1941, s. Hadjicurda (fosta Camâșovca), r. Reni; înreg. din 1981.

²⁰ *Folclor românesc...*, p. 313.

numai roșu la gât. Rostul acestui gest este interpretat de către informatori ca fiind apotropaic. În unele sate, în același scop, se lega un fir roșu de lână la gâtul și la coada vacii care era scoasă afară pentru prima oară după fătare²¹.

Mai mult chiar, la acest prag al timpului întreaga casă și gospodăria intrau sub incidența unei pânze roșii (un brâu, un țol, o basma etc.) care era afișată pe un loc înalt (streășina casei, colțul casei, un gard). Obiceiul a fost remarcat la toate popoarele ce au tradiția Mărțișorului. Informatorii nu cunosc rostul acestui gest. El este repetat la Sfinți, când, conform tradiției, se ieșea în câmp, la arat, și la Sânziene (Drăgaică). Și dacă ținem cont de racordarea acestor două ultime sărbători la stările soarelui, echinocțiul de primăvară și solstițiul de vară, am putea deduce că gestul are conotații ale cultului solar.

Din cele expuse, reținem ideea că în prima zi de primăvară, considerată ca având funcțiile primei zile din anul agrar, până a ieși la soare, adică până a fi văzuți de soare, oamenii (și animalele mici, vulnerabile) trebuiau să poarte mărțișoare. Întregul spațiu în care se desfășura viața familiei (locuința, gospodăria) sta sub semnul pânzei roșii. Nu toți informatorii care au vorbit despre necesitatea de a purta în primele zile ale lunii martie acest simbol, au știut care este rostul lui. Situația este firească dacă ținem cont de specificul culturii de acțiune prin mecanismele sale mai mult pentru a impune respectarea necondiționată a prescripțiilor printr-o codificare a sensurilor decât pentru a explica de ce este obligatoriu a îndeplini un obicei sau altul. La Cazangic – Leova se spune: „Cine poartă mărțișoare, / Vara nu se teme de soare”²². O invocare similară, specifică Munteniei, a fost publicată de Simeon Florea Marian „Cine poartă mărțișoare / Nu mai e pârlit de soare!”²³ O altă informație arată: „Poartă mărțișuș ca să nu se deoache”²⁴. Am putea deduce că mărțișoarele protejează pe cel care le are asupra sa, inclusiv de soare. Un indiciu în acest sens ar fi și faptul că mai înainte, așa cum erau legate la gât și la încheietura mâinilor, formând inele, cercuri. Iar cercul are rosturi de apărare, apotropaice. Din această amplasare a simbolurilor, deducem că, în vechime, ele acționau ca și cum păzeau locurile prin care forțele răului puteau pătrunde sub haina omului. Noi semnificații ale

²¹ Inf. Elena Baziuc, n. 1920, or. Storojineț, reg. Cernăuți; înreg. din 1984.

²² Inf. Maria Matei, n. 1955, studii superioare, s. Cazangic, r. Leova; înreg. din 1991.

²³ Simeon Florea Marian, *op. cit.*, p. 313.

²⁴ Inf. Ana Chiper, n. 1918, s. Cășlița Prut, r. Cahul; înreg. din 1996.

simbolului pot fi desprinse și din celelalte secvențe ale scenariului ritual. Semnificația lui apotropaică și augurală este sugerată prin răspunsurile privind durata funcționării lui: „Dacă porți mărtișor, peste vară ești mai voinic și ai mai mult sânge. O să fii bălan”²⁵; „purtai mărtișoarele până înfloreau gișinii. Te duceai la copac, legai mărtișorul cu două noduri și zăcei așa: Cum îi floarea albă și frumoasă, așa să ciu toată vara. Cum îi gișina roșie, așa să ciu toată vara, tot anul”²⁶. Alteori, pomul este beneficiarul acestui gest. Când prindeau mărtișorul, spuneau: „Să rodească bine pomul” (Molnița, Adâncata – Cernăuți).

Din aceste mici comentarii, unitare ca sens, rezultă că mărtișoarele trebuie să-i apere de soare pe cei care le-au purtat. Interpretând altfel gesturile și invocările, ele pot fi înțelese ca o manifestare a cultului solar.

Înainte vreme, mărtișorul era purtat o perioadă destul de îndelungată, împărțită în câteva etape. Întâi de toate, cu ajutorul mărtișorului se trecea peste Zilele Babei Odochia, zile în care oamenii se așteptau să ningă, să spulbere, să fie lapoviță. Ca și cum timpul trebuia să-și consume toate rezervele fenomenelor atmosferice specifice iernii, ca să poată trece spre o altă etapă. Despre zilele cu precipitații oamenii spun că „vremea face cârlani (miei)”²⁷.

Apoi era traversată o altă etapă, cea a regenerării vegetației, până se ajungea la înverzirea plantelor și înflorirea pomilor, ca o garanție a sosirii primăverii. Unii informatori au precizat că mărtișorii erau purtați până la Florii, cea mai importantă sărbătoare a înfloririi²⁸. Pretutindeni erau preferați pomii în floare sau cei care urmau să înflorească pentru a se lăsa pe ei mărtișorul. Fetele alegeau zarzărul, mărul, vișinul, aceștia având flori alb-roze foarte gingașe. Purtau o vreme această amuletă „ca să nu se lipească soarele de vară de fete. Îi puneau la floarea alb-roză de zarzăr, ca să fie frumoase”²⁹ sau „sî pune pe florile lui sî șie ca floarea albî de zarzăr” (Dolna – Nisporeni)³⁰. În

²⁵ Inf. Ecaterina Popescu, n. 1934, s. Valea Trestieni, r. Nisporeni; înreg. din 1987.

²⁶ Inf. Cristina Danus.

²⁷ Inf. Efimia Rață, învățătoare, n. 1946, s. Șipoteni, r. Strășeni; înreg. din 2002.

²⁸ Inf. Parascovia Bostan, s. Sărata Răzeși, r. Leova; inf. Nătălița Lazăr, n. 1918, s. Văleni, r. Cahul; înreg. din 1984.

²⁹ Inf. Efimia Rață; Simeon Florea Marian, în *op. cit.*, aduce mai multe exemple în acest sens.

³⁰ Inf. Agafia Crețu, n. 1932, s. Șendreni, r. Nisporeni; înreg. din 1987.

unele sate din jurul Nisporenilor, mărțișorii erau prinși și la copacii abia sădiți, ca să le confere puterea omului. În satele de la sud, situate pe malul Prutului (Giurgiulești, Brâzna, Văleni, Cășlița – Prut, Slobozia Mare, Cuza Vodă – Cahul), poartă mărțișorul până la Florii, când se duc cu sălcioară la biserică pentru a o sfinți, apoi fac din ea cununii și le leagă cu el. Se duc apoi la Prut (sau la gărlă) și aruncă cununile pe apă, ca să vadă a cui va ajunge mai repede în josul apei. Se consideră că fata a cărei cunună a ieșit înaintea celorlalte se va căsători prima. Ea este numită *surată* și invită pe celelalte fete la o masă în ziua de Paști³¹. Un alt reper ritual până când se poartă mărțișorul este Buna Vestire: „Legau la mână un gănaf de lână roșie și, după și-l purtau până la Buna Vestire, îl lăseau pe un zarzăr, să vadă ce rod o să dai. Dacă rodea ghini, socoteu că și omul ari și aibă an bun”³². În satele din sudul Bugeacului nu totdeauna este specificat pomul: „Îl legam la un pom, să-l ia păsările!” (Oziornoe – Izmail); „cred că vine barza să-l ia” (Plavni – Reni)³³. În satul Manta – Cahul se crede că vine pajura să-l ia. Această continuitate a existenței obiectului ritual este subordonată logicii rituale. Păsările, ca o clasă destul de reprezentativă a viețuitoarelor cerului, mai concret barza sau cucul (conform atestărilor din literatura de specialitate), ca exponenți ai primăverii, apar ca agenți ai transformărilor ulterioare sau ca garanți ai proceselor ireversibile. Pajura în custodia căreia va intra simbolul, ține de mentalitatea mitică, destul de bine conservată în părțile din sudul Moldovei. *Ca să generalizăm acest segment, trebuie să precizăm că mărțișorul, care a apărut omul în această perioadă critică a schimbărilor timpului, în final este atârnat pe un pom în floare. Din perspectivă semiotică, el este ridicat într-un registru superior celui în care viețuiește omul. Pus în pom, mărțișorul intră în registrul de sus al universului, în care sălășluiesc divinitățile venerate de comunitățile umane. Acest comportament ritual este specific preponderent comunităților de agricultori. El este orientat în interior și valorifică aspecte psihologice personale și sociale.*

³¹ Inf. Maria Ilie Ciorbă, n. 1952, s. Giurgiulești, r. Cahul; inf. Valeriu Alexei Titovan, n. 1932; inf. Teodora Arabadji, n. 1927, s. Slobozia Mare, r. Cahul; inf. Olga Bratu, n. 1920; înreg. din 1996.

³² Inf. Irina Buzilă, n. 1922, s. Trebujeni, r. Orhei; înreg. din 1986; inf. Olimpiada Guțu, n. 1923; înreg. din 1986.

³³ Inf. Ion Mocanu, n. 1955, s. Plavni (fostul Barta), r. Reni; înreg. din 1987; inf. Măria Cucoș, n. 1933, or. Reni; înreg. din 1987.

Tot în părțile sudului este răspândită și o altă finalitate rituală a simbolului. La Cartal – Reni, atunci când oamenii vedeau primele berze „zvârleam în sus mărtigușul și spuneam: «Na-ți albețile / Dă-mi negrețile!» Adică, na-ți iarna și dă-mi vara”³⁴. Sau, cel mai des, îl puneau sub o piatră (Bădicu – Cahul), ori la rădăcina unui pom (Filipeni – Leova). Pe la 18 martie apar cocostârcii, încep zilele lor³⁵. După ce le scoteau de la mână, puneau mărtișoarele sub o piatră, apoi veneau a doua zi ca să vadă la ce vor avea noroc. Observând ce vietăți s-au adunat pe mărtișoare, interpretau fiecare găză, conform unui cod cunoscut în localitate, la ce animale vor avea noroc în acel an³⁶.

Așadar, se poate observa o deosebire clară între interpretarea semnificațiilor mărtișorului în satele de la centrul și nordul spațiului cercetat și cele dezvoltate în satele de la sud. *Dacă în restul teritoriului prin fixarea mărtișoarelor în spațiul natural, regenerat, este urmărită sănătatea omului, frumusețea lui, în special a fetelor, în tradiția satelor de la sud nu este vizat omul, ci bunăstarea familiei, bazată pe animalele de casă. Faptul că pentru a transmite naturii mesajele umane este actualizat un registru de sub nivelul omului – obiectul este pus sub piatră, sub rădăcina unui pom – demonstrează că aceste comunități au o cultură preponderent păstorească sau au o orientare spre exterior, spre natură.*

Pentru a releva și alte înțelesuri ale obiceiului este necesar să analizăm cadrul lui temporal, care are și alte repere decât cele arătate deja. O bună parte dintre aceste practici țin de începutul anului agrar. La 1 martie, indiferent dacă era vreme bună sau zăpada acoperea câmpurile, oamenii din Copanca, din Valea Nistrului de Jos, ieșeau pe câmp la plug și „boroneau zăble”³⁷. În alte sate, în virtutea contaminării reminiscentelor sărbătoririi începutului de an agrar cu Ziua Moașei (Ziua Babei), dacă era zăpadă pe câmp ieșeau câteva femei cu o boroană, făcută din *zgârpaci* (tufari ghimpoși), pe care o trăgeau până la hotare, pentru a alunga iarna³⁸.

³⁴ Inf. Maria Catanoi, învățătoare, s. Orlovca (fostul Cartal), r. Reni; înreg. din 1991.

³⁵ Inf. Elena Gudumac, n. 1935, s. Filipeni, r. Leova; înreg. din 1988.

³⁶ Inf. Ana Bondari; înreg. din 1996; inf. Valentina Băncilă, n. 1983, s. Manta, r. Vulcănești; înreg. din 1994. Spre exemplu, dacă erau mai multe furnici, credeau că le va merge bine la oi, dacă s-au adunat vacile domnului, considerau că le va merge bine la cai sau la vaci. Codificarea era diferită de la sat la sat, dar toate interpretările erau făcute în raport cu bogăția de animale domestice.

³⁷ Petre V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, nr. IV, București, 1937, p. 67.

³⁸ Inf. Valentina Bounegru, n. 1923, s. Boșcana, r. Criuleni; înreg. din 1988.

Întâi martie avea valoare de *omen*, ca ziua de Crăciun și ca cea de Anul Nou. „Când ajungeam la întâi mart, se chema că asta-i Odochia, Baba Odochia. Dimineața ne sculam și începem 12 lucruri, ca la Crăciun. Și prin casă și pe afară. Săpam, greblam, săceram, îmblăceam. Măturam prin casă, să se ducă puricii afară. Cum nu mai era luna nouă pe cer, crai nou, ieșă bărbatu afară și striga spri casă de trei ori: «Lună nouă în casă / Puricii afară!»»³⁹ Vom aminti aici că și la Anul Nou sătenii începeau 12 munci, dintre cele mai specifice vieții lor, ca să aibă spor la ele pe toată durata anului. Cifra 12 trimite la lunile anului, la integritatea lui. Iar trezirea rituală a câmpului din amoțirea iernii amintește de obiceiul mai vechi al Plugușorului, practicat la Anul Nou până la mijlocul secolului al XX-lea prin satele din centrul Basarabiei. Flăcăii înjugau doi sau mai mulți boi la un plug adevărat și trăgeau brazde prin zăpadă pe la casele gospodarilor, rostind orația Plugușorului⁴⁰. În textul Plugușorului sunt amintiți mai des 12 boi. Numărul real de boi înjuțați cu care plugarii îndeplineau muncile câmpurilor căpăta forma simbolică de 12, datorită constructelor mitopoetice ale modelului lumii. Întregul an este reprezentat la începutul primăverii, ca și la alte praguri ale timpului, prin cifra 12. Astfel, Baba Dochia (Odochia) își scutură, timp de 9 sau 12 zile, cele 9 sau 12 cojoace, începe la 1 martie și ține 9 sau, mai frecvent, 12 zile, numite și Zilele Babei Odochia. Sunt zilele rezervate ei, considerate impure. Cât timp durează ele, oamenii sunt pregătiți să accepte orice capricii ale timpului. Așteaptă să se sfârșească puterile iernii, ca vechiul anotimp să cedeze în fața primăverii. Cifra 9 a fost corelată cu cele 9 luni care urmau după luna martie, până la încheierea anului. Lunile de iarna nici nu erau măcar luate în calcul, iarna fiind considerată un anotimp mort. Este o reminiscență și mai veche a împărțirii anului, când, conform prescripțiilor tradiționale, trecerea de la iarnă la primăvară ține 12 zile. În ambele cazuri, se apelează la formula temporală consacrată 12, inclusiv 3+9, pentru a valida trecerea pragului anului văzut ca întreg. Vom observa că în diferite tradiții culturale europene și trecerea de la Anul Vechi la cel Anul Nou durează tot atâtea zile, considerate impure sau refuzate și de Anul Vechi și de Anul Nou⁴¹.

³⁹ Inf. Cristina Danus; înreg. de Lidia Codreanca în 1988.

⁴⁰ Юрие Поповичъ, *Молдавская новогодняя обрядность*, Кишинэу, 1974, passim.

⁴¹ A analizat această perioadă Р. Попов, *«Безумные» (лудите) недели в календарном цикле болгар*, în „Признаковое пространство культуры”, Издательство «Индрик», Москва, 2002, p. 86-102, în special p. 87.

O altă componentă importantă a obiceiului Mărțișorului este aceea privitoare la practicile de purificare. În această zi, toate familiile trebuiau să se ocupe de curățenie. Gunoiiul strâns era ars împreună cu toate vechiturile din gospodărie. Acțiunile reale ale oamenilor erau interpretate ca având conotații mult mai profunde. Realmente se făcea ordine și curățenie peste tot locul în locuință și în gospodărie. Din perspectiva imaginarului tradițional, toate acțiunile erau subordonate alungării iernii și înlocuirii ei de către primăvară. Acțiunile porneau din spațiul culturalizat spre cel natural. În teritoriul cercetat, ca și în întreg spațiul românesc, precum și în tradiția celorlalte popoare moștenitoare a obiceiului Mărțișorului, oamenii recurg, concomitent cu practicarea acțiunilor rituale, și la puterea cuvântului. Ne vom opri asupra unei fraze, rostită în această zi, în mod obligatoriu, pretutindeni. Despre ea amintea și Simeon Florea Marian: „Ca să nu te mănânce purecii, la 1 martie înfigi un cuțit în mijlocul pragului, spunând de trei ori: «Mart în casă, purecii afară!»»⁴² De obicei, invocația era rostită de doi membri ai familiei. Unul ieșea afară și striga „Mart în casă!”, iar altul, care sta la fereastră, adăuga „Puricii afară!”⁴³ În scenariu sunt incluse și repetările frazei, pentru a-i conferi eficiența scontată: „Părinți îi puneu pi copchii sî strigi di trii ori la fereastră: «Mart în casă! / Puricii afară!»»⁴⁴ Vom remarca faptul că aceeași formulă era rostită și de către bulgari atunci când măturau, în această zi, prin casă și prin anexele gospodărești: „Марта в къщи – бълхи вън!» („Mart în casă – purecii afară!”, «Вън бълхи – вътре Марта!» („Ieșiți purici – să între Mart!”)⁴⁵. Aceleași comportamente sunt specifice și macedonenilor, dar și grecilor. Spre exemplu, femeile din Grecia făceau curățenie prin locuință și, când aruncau gunoiul afară, rosteau: „An rău fugi de aici, an bun vino încoace!” sau „Du-te de aici calicule de februarie! Întâi martie vino cu bucurie și cu flori!”⁴⁶

Pentru a asigura pătrunderea primăverii și în spațiul locuit de om, erau deschise ușile caselor, erau scoase toate țesăturile afară, iar

⁴² Revista „Ion Creangă”, 1912, p. 49.

⁴³ *Folclor românesc...*, p. 313-314.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 314.

⁴⁵ Любомир Миков, *Первомартенска обредност. Български празници и обичаи*, София, Държавно издателство «Септември», 1985, с. 9, р. 12-13.

⁴⁶ Ю. В. Иванова, *Греки*, în „Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX-начало XX в. Весенние праздники”, Москва, «Наука», 1977, p. 328.

oamenii trebuiau să iasă pe afară. Dar, cel mai mult se conta pe invocarea consacrată „Mart în casă, purecii afară!”, care, potrivit mentalității tradiționale, trebuia să acționeze conform principiului „Zis și făcut!” Astfel, prin cuvânt, considerat că are cea mai mare putere de săvârșire, era realizat ritul de trecere. Economia frazei, răspândirea ei într-o arie destul de vastă, denotă, încă o dată, vechimea obiceiului.

Un alt aspect al vechimii obiceiului rezidă în sincretismul și corelarea perfectă a limbajelor și semnificațiilor lui. Informatorii în etate povestesc că și după Războiul al Doilea Mondial „scoteam toate țoalele afară [prin țoale se au în vedere toate țesăturile și hainele – n.n.] la soare și fugăream copchiii goi de trii ori prin prejiurul casei. Se scuturau de purici”⁴⁷. Și în alte informații, din diverse părți unde se practică obiceiul, apare preocuparea oamenilor de a scăpa de purici. Ideea nu trebuie înțeleasă literalmente, ci din perspectiva simbolismului gândirii populare. Puricele este cel mai mic reprezentant al sedentarismului, al iernii. Alungarea lui din haine, din casă, este egală, în plan simbolic, cu alungarea iernii.

O altă acțiune semnificativă a zilei este scuturarea afară a așternuturilor, hainelor, țoalelor, scoarțelor, adică toate obiectele făcute din fire, ca și cum ar scutura cojoacele Baba Dochia (Odochia), alungând astfel iarna⁴⁸. Acțiunea este comună pentru toate popoarele. Iată de ce este important s-o percepem într-un context mai larg. Trebuie să precizăm că alte munci erau strict interzise în această zi. Orice încălcare a interdicțiilor era sancționată în plan mitic. Atâta doar că, după terminarea curățeniei, femeile puteau să se adune împreună să toarcă. Adică nu torceau câte una singură, ci împreună, la clacă, considerând că au voie să facă acest lucru pentru că și Baba Dochia a tors în această zi⁴⁹. Observăm cum acțiunile femeilor sunt o formă de exteriorizare a conținuturilor mitice, profunde, în care lumescul și cosmicul se întrepătrund, se condiționează reciproc.

În acest context, este important să amintim că în legende despre Baba Dochia lâna apare în câteva ipostaze. Întâi de toate, cele două femei (baba/fiica împăratului; baba/nora), protagoniste ale narațiunii, pasc oile. Apoi, Baba Dochia poartă 9 sau 12 cojoace, pe care le dezbracă, și din această cauză moare de frig. În alte legende, nora babei trebuia să spele lâna neagră încât s-o facă albă, lucru

⁴⁷ Inf. Cristina Danus; înreg. de Lidia Codreanca în 1988.

⁴⁸ *Folcor românesc...*, p. 314.

⁴⁹ Simeon Florea Marian, *op. cit.*, p. 310.

imposibil în mod obișnuit, săvârșit, totuși, cu ajutorul pietrei (spumei roșii). Spălarea lânii negre în apă cu spumă roșie (aici roșul are funcție de transfigurare), rezolvă sarcina imposibilă. Este important să observăm că cele trei culori se întâlnesc în această formulă, formând un întreg⁵⁰. Lâna neagră a Babei Dochia este din același registru ca și ceea ce se are în vedere când purtătorul de măștișor rostește către berze „Na-vă negrețile și dați-mi albețele!” Dar, ca să aibă loc transformarea negrului în alb, e nevoie de intervenția culorii roșii, adică, pentru a se săvârși ritualul, este nevoie de un sacrificiu, oricât de mic ar fi, sau de un simulacru al sacrificiului, așa încât prin ritual să fie depășit conflictul apărut ca diferență între începutul anului cosmic și a celui cultural.

Aici, pentru că am atins o problematică foarte importantă a imaginarului tradițional, ar trebui să dezvoltăm o analiză mult mai profundă, anume cea a inversărilor cromatice. Ea vizează modul diferit al omului arhaic (uneori și a celui tradițional) de a interpreta semnificațiile culorilor în raport cu viziunea noastră modernă. În literatura de specialitate, mai adesea în publicistică, s-au propus interpretări pe două planuri: cosmic și uman. Lecturând primul plan al relațiilor, s-au făcut paralele directe între culoarea albă a măștișorului și cea a zăpezii, ca exponent principal al iernii, și între culoarea sa roșie, ca semn principal al soarelui de primăvară. Pe planul al doilea au fost valorizate sursele vieții umane: albul (seminței, alteleori al laptelui matern) și roșul (sângelui). Aceste interpretări sunt importante și prin faptul că ele alimentează perpetuarea tradiției în zilele noastre, dar ele nu reconstituie lanțul semantic dintre interpretările purtătorilor de tradiție și a celor care o apreciază.

Această corespondență directă are o anumită logică ce trebuie luată în considerare. Dar, ținând cont de impactul puternic al culorii roșii în toate culturile, de prezența ei în toate obiceiurile românești ce țin de vârstele omului și în cele calendaristice, dar și de un posibil dinamism al ei, este important ca pentru o etapă mai veche a funcționării culturii, cum este cea în care s-au format legendele, să luăm aminte și la principiul inversiunii în interpretarea culorilor. Ne-am referit la el când am analizat simbolurile cromatice ale perioadei de doliu (jelirii) în tradiția noastră. Având ca reper ideea că „în Moldova culorile de doliu sunt, aproape în egală măsură, albul și negrul”, idee

⁵⁰ *Ibidem*, p. 281-312.

exprimată de profesorul Ion H. Ciubotaru⁵¹, concluzionăm că, actualmente, teritoriul Moldovei istorice este ca un hotar al doliului alb al Răsăritului și doliul negru al Apusului⁵². Intenția noastră este aceea de a cunoaște semnificațiile simbolurilor așa cum le percepeau înaintașii noștri, pentru a vedea dacă ele sunt aceleași cum le înțelegem noi ori sunt diferite viziunii moderne asupra lumii.

După frecvență, culorile amintite în legendele despre Baba Dochia sunt: negrul (preponderent), albul (preponderent), roșul (moderat). Între frecvența culorii albe și negre există aproape o egalitate. În acest punct al cercetării noastre, vom înainta o ipoteză, pe care urmează s-o verificăm, aducând mai multe exemple dificil de citat aici, precum merită. Ca și în textele Plugușorului, care însoțește trecerea de la Anul Vechi la Anul Nou, și aici se păstrează această frecvență. Cu singura deosebire că în urătură pământul este negru, grâul este roșu la semănat, iar făina din recolta nouă este albă. Roșul este intermediar, face legătura dintre negru și alb. După ce am precizat aceste detalii, e necesar să oferim spațiu de analiză mărțișorului în care apare și culoarea neagră. Am adus câteva exemple, din diferite zone, care pot constitui un argument al vechimii lui. Se referă la acest simbol, ca la o tradiție mai veche, și Ion Ghinoiu⁵³. Trebuie să amintim că el se întâlnește și în practica altor popoare. În Ohrid, Macedonia, era tradiția mărțișorului alb, roșu și negru. Firul negru apare și în mărțișorul bulgarilor⁵⁴. De altfel, acest fir este destul de des folosit în practicile apotropaice. Conform unor credințe generalizate, mamele leagă un fir de ață neagră la mânuța sau la degetul copilului, pentru a-l proteja de deochi sau de alte rele, la fel cum fac și cu un fir de lână roșie. Deci, în practicile magice apotropaice și propițiatoare, firul de lână roșu și cel negru înregistrează roluri și semnificații comune.

Apreciem largă răspândire a șnurului alb/roșu, ca simbol obiectivat în debutul primăverii, dar atunci când ne gândim la vechimea mărțișorului ni-l imaginăm că acesta putea să fie și alb/negru. Întâi de toate, pentru că prin cuvintele care se rostesc în invocări se impune această opoziție. Apoi, este știut că în cadrul unui obicei mai greu se

⁵¹ Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1999, p. 70.

⁵² Varvara Buzilă, *Simboluri ale doliului în Moldova*, în „Revista de Etnografie”, nr. 1, Chișinău, 2005, p. 94-117.

⁵³ Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, Chișinău, Editura Știința, 1994, p. 237.

⁵⁴ Любомир Миков, *op. cit.*, p. 20 și 61.

schimbă structura și textele ce alcătuiesc limbajul lui verbal, în vreme ce obiectele simbolice folosite de comunități la desfășurarea lui se schimbă mai ușor.

3. Mărțișorul – simbol obiectivat

Concentrarea comunităților umane în această perioadă critică a anului pe acționarea, sub diferite forme, a firelor, nu este întâmplătoare. Firul este un element fundamental al construirii și funcționării lumii din perspectivă mitică. Este un simbol universal ce servește ca mediator al lumilor în rezolvarea conflictelor de tot felul: sociale, biologice, cosmice. Antrenându-l în acțiunile rituale cu substrat mitologic din cadrul obiceiurilor de la începutul lunii martie în totalitatea formelor lui de existență (oi ce pasc, cojoc îmbrăcat, lână ce trebuie spălată, toarcerea ei și prepararea firului, fir vopsit în culorile principale, fir țesut), se recurge, de fapt, la potențialul lui de a intermedia schimbarea și de a asigura continuitatea. Să ne amintim de marile mituri ale indo-europenilor în care lumea a apărut ca rezultat al urzirii; apoi, când viața omului este guvernată de ursitoarele care-i torc firul vieții, tot acestea i-l determină ca lungime și i-l curmă. Adică îl ursec⁵⁵. Aici ar putea avea dreptate Ion Ghinoiu atunci când susține în lucrările sale, deși n-a ajuns să convingă pe deplin prin demonstrații, că mărțișorul format prin răsucirea celor două (sau trei fire) colportă și semnificațiile unui liant al anului: „Șnurul reprezenta «funia anului» care împletea zilele celor două anotimpuri”⁵⁶.

Concluzionând, precizăm că în tradiție apare mărțișorul format dintr-un fir, din două sau din trei fire. Numărul diferit de fire, chiar dacă este semantic, nu este esențial. Până și un singur fir de lână, cu rol de mărțișor sau de simbol apotropaic, are deja în sine potența unui simbol. Privindu-l atent, vom observa că el este alcătuit în realitate dintr-o mulțime de alte fire, subțiri, minuscule, care, răsucite (a se înțelege *unite*, pentru a produce unitatea din multitudine, a atenua contrariile, a le face să conlucreze), formează prima calitate a acestui obiect, valorificată apoi simbolic. El repetă, la scară mică, ideea de funie, un motiv simbolic la care gândirea simbolică recurge mereu, pentru că are o mare capacitate de a opera cu ajutorul instrumentarului simbolic. Este

⁵⁵ *Пряжа*, în «Мифологический словарь», Москва, «Советская энциклопедия», 1991, p. 699.

⁵⁶ Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, 1994, p. 132. Autorul reia ideea și în alte lucrări.

motivul care are ca funcție expresă izolarea sacrului de profan⁵⁷. În cultura românească și în alte culturi europene el este destul de răspândit.

Firele răsucite ale mărțișorului reprezintă, așadar, încercarea de a influența magic unitatea contrariilor calendaristice: lumină-întuneric, căldură-frig, iarnă-vară, fertilitate-sterilitate. Rostul lui era ca drept urmare a împletirii celor două fire, văzute ca forțe universale, să împace contradicțiile, asigurând bunul mers al lumii. Șnurul alb-roșu este un simbol străvechi al generării și regenerării continue a vieții. Cele două fire unesc întunericul și lumina, viața și moartea, dragostea și ura, binele și răul, sănătatea și boala, speranța și frica.

Despre simbolismul acestui obiect s-a discutat în literatura de specialitate. Interpretările s-au făcut preponderent pornind de la culorile binare ale mărțișorului. Nu s-au discutat aspectele lui ternare și prea puțin a fost luată în considerare forma lui de șnur. Cercetătorii i-au respectat condiția de simbol, relevându-i mai multe semnificații. Simeon Florea Marian îl considera amuletă, dar admitea, totodată, că putea avea un rol mai important doar dacă era purtat cu demnitate⁵⁸, adică, respectând rigorile tradiției. Când descrie cum era făcut mărțișorul, Marian arată că de șnur mai era legată o monedă de argint sau de aur. În spațiul cercetat de noi n-am atestat prezența monedei. S-ar putea ca această practică să fi dispărut odată cu obiceiul de a purta salbe din monede la gât.

După Războiul al Doilea Mondial, s-a impus treptat o altă variantă de etalare a mărțișoarelor, anume aceea a prinderii de haină la piept, în regiunea inimii. Această migrație s-a produs, parțial, cu ajutorul școlilor, dar a urmat un tipar comportamental specific etalării buchetului de flori de la nuntă. Schimbarea face parte din destructurarea obiceiului. Eliberarea obiectului simbolic din locurile în care proteja corpul, atingându-l, sub formă de cerc, înseamnă pierderea unor funcții rituale.

În același timp, mărțișorul, redus la vechea formă a șnurului, este un simbol universal. Pentru că face parte din clasa firelor, funiilor este foarte activ din punct de vedere social și poate reintră ușor în noi structuri semantice adiacente. În ultima jumătate de veac, de când comunitățile din diferite țări i-au sporit rosturile sociale, mărțișorul a fost antrenat în sfera esteticii și a eticii, acestea fiind cele mai

⁵⁷ Varvara Buzilă, *Pâinea: aliment și simbol. Experiența sacrului*, Chișinău, Editura Știința, 1999, p. 237.

⁵⁸ Simeon Florea Marian, *op. cit.*, vol. II, p. 314.

prodigioase pentru funcționarea simbolurilor în contemporanitate. Totodată, scos din rolul de inel, pe care îl avea mai înainte, adus la locul de etalare a buchetului, foarte curând mărtișorul a început a tinde către forma unui buchet. Cel puțin așa l-au transformat unii dintre meșterii populari în ultimele decenii prin pandantivele ce-l însoțesc. Dacă mai înainte cele două ciucuri ce finalizau în mod firesc capetele șnurului nu ieșeau prea tare în evidență, în ultimul timp terminațiile șnurului au început să fie accentuate prin prinderea a două forme (albă/roșie), reprezentând diferite figuri geometrice. Recurgerea la limbajul geometric în modelarea acestei părți a mărtișorului, arată că el se dezvoltă în fâgașul propriu artei populare. Actualmente, toți poartă mărtișorul în acest mod și puțini știu despre faptul că mai înainte el arăta mult mai simplu, fără decorații suplimentare, și că apăra omul, fiind purtat la gât și la mâni. Grecii și bulgarii au păstrat în bună parte locurile tradiționale de etalare a acestui obiect simbolic, numai că au sporit numărul de mărtișoare prinse în același loc.

În linii mari, obiceiul românesc al mărtișorului se regăsește și în cultura popoarelor din spațiul balcanic. Albanezii sărbătoresc sosirea primăverii la 1/14 martie, în funcție de calendarul respectat. Tinerii și copiii poartă la gât sau la încheietura mâinii un șnur din ață albă și roșie. Semnificația acestor simboluri a fost uitată și astăzi ele sunt percepute mai ales ca un semn al sărbătoririi primăverii⁵⁹.

Mărtișorul grecilor e confecționat din fir roșu și alb sau din roșu și auriu. Tradițional, aceștia îl leagă la încheietura mâinii, la degetul mâinii sau la degetul mare al piciorului stâng. Îi conferă funcții apotropaice în legătură directă cu acțiunea soarelui, considerat periculos în luna martie. În unele regiuni, oamenii purtau mărtișoarele până la 25 martie, la Buna Vestire, ziua sosirii rândunelelor, sau până în duminica Paștelui, când le atârnavă pe pomii înfloriți. Aici, la fel ca și în celelalte țări, cel mai frecvent îl poartă copiii⁶⁰.

Bulgarii au conservat cel mai bine obiceiul. Spiritul lor slav, predispus la superstiție, a contribuit la asimilarea și perpetuarea ulterioară a complexului de reprezentări axat pe obicei. Alături de mărtișoarele alb-roșii, pe care le prind inclusiv animalelor și construcțiilor din gospodărie, aceștia mai fac mărtișoare din mai multe culori. O caracteristică definitorie a *martenițelor* bulgarilor este

⁵⁹ Ю. В. Иванова, *Албанцы*, în „Календарные...”, p. 316.

⁶⁰ Idem, *Греки*, în „Календарные...”, p. 328-329; <http://www.martia.gr/777/7715.html>.

culoarea albastră, prezentă fie sub formă de mărgele, fie sub formă de fir. Găitanele cu aceleași rosturi destinate animalelor domestice mai au pandantive din scoici de mare, din lemn găurit. Bulgarii păstrează și diferențe locale în ceea ce privește modul de a purta mărțișorul de către fete/băieți, căsătoriți/celibatari, folosind opoziția dreapta/stânga sau pe cea a culorilor consacrate. Actualmente, ei sunt cei mai activi în gestionarea obiceiului. La întâi martie dăruiesc și poartă mărțișoare (*martenița*) oriunde s-ar afla, deși marea majoritate le poartă doar în această zi. Instituțiile de stat se implică intens în promovarea obiceiului. Atrage atenția faptul că și peste hotare bulgarii numesc preferențial restaurantele și magazinele lor cu acest nume, făcând din el o adevărată marcă etnică⁶¹.

Constatarea că același obicei (cu mici diferențe neînsemnate ce țin mai mult de elementele periferice, nu de structură) apare la mai multe popoare din spațiul balcanic, popoare care au culturi și origini etnice diferite, fără ca obiceiul să fie atestat la confracții lor de sânge din afara spațiului balcanic, pune într-o lumină nouă originea lui. În acest sens, vom încerca să avansăm câteva repere. Până la acest punct am discutat un scenariu ce ține de începutul anului agrar la romani și s-ar putea crea impresia că anume lor se datorează obiceiul, ceea ce ar fi greșit. Pentru că apare problema de ce nu-l au și celelalte popoare romanice. De altfel, Ion Ghinoiu consideră că „de la români și aromâni obiceiul a fost preluat și de alte popoare din centrul și sud-estul Europei”⁶². Argumentul invocat de etnologul român este acela că obiceiul a fost atestat în toate teritoriile locuite de români și aromâni. Dar numai din această perspectivă nu poate fi explicată marea lui răspândire. Considerăm că ar fi mai aproape de adevăr cercetarea care ar verifica originea lui tracică. Popoarele care au moștenit obiceiul Mărțișorul sunt și moștenitoarele substratului tracic. Pe un vechi obicei tracic s-au suprapus, ulterior, conform unei logici cunoscute, un alt obicei.

În site-urile care promovează cultura bulgarilor au apărut câteva informații prin care se încearcă găsirea unei alte surse a apariției acestui obicei în legendele privind originea bulgarilor de pe Volga. Această versiune este nefondată, căci, așa cum precizam la început, obiceiul Mărțișorului îl au mai multe popoare din spațiul balcanic. Dacă ea ar fi ținut de cultura bulgarilor, nu s-ar fi răspândit și în cultura românilor,

⁶¹ http://www.promacedonia.org/bg_folklore/ru/march.htm;

http://www.findbg.ru/bolgarskaya_kultura/obzchai_i_obrady/martenica.

⁶² Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare...*, p. 120; idem, *Panteonul...*, p. 118.

aromânilor, grecilor, albanezilor ci, dimpotrivă, ar fi fost prezentă în cultura slavilor de răsărit (ucrainenilor, rușilor, bielorușilor) și a celor de vest (polonezi, cehi, slovaci). Or, aceste popoare nu cunosc obiceiul, chiar dacă reprezentății lor, stabiliți cu traiul în spațiul Republicii Moldova, îl respectă. Obiceiul a fost asimilat de bulgari din mediul cultural tragic, specific teritoriilor pe care s-au așezat. Răspândirea spațială a obiceiului și a legendelor despre Baba Dochia (Odochia, Marta) sau lipsa lor în anumite regiuni ar putea face mai multă lumină asupra originii și a evoluției lui⁶³.

4. Concluzii

Sărbătoarea Mărțișorului este un exemplu aparte de vivacitate culturală a unui simbol obiectivat, rămas ca un „citat cultural” dintr-un obicei de mare vechime care marca trecerea de la iarnă la primăvară. Dincolo de itinerariile istorice, politice, administrative ale marelui areal în care funcționează de mai bine de două milenii, el și-a păstrat numele originar: *mărțișor* (română), *marțu* (aromână), *martenița* (bulgară), *martinca* (slavo-macedoneană), *martis* sau *martia* (*Μάρτις* ή *Μαρτιά* – greacă). Și-a păstrat esența sa ca formă, adică a rămas un obiect confecționat din două fire, preponderent alb și roșu, chiar dacă i-au fost adăugate elemente complementare. Dar aceste elemente nu sunt întâmplătoare, ele au semnificații ce corespund marelui cadru semantic întreținut de acest simbol.

Și în zilele noastre el este un simbol cu o mare putere de reprezentare. Semnificațiile actuale ale acestui obiect simbolic, oferit ca dar, țin de sfera propițierii. Celor care primesc mărțișoare li se dorește sănătate, fericire, bunăstare. Rosturile vechi de apărare au fost marginalizate, dar s-au păstrat funcțiile lui în socializarea copiilor și în sporirea comunicării sociale.

Comparând informațiile despre perpetuarea tradiției în prezent, în majoritatea țărilor unde este practicat se observă tendința de a-i reduce funcțiile doar la prima zi din luna martie. Atunci se dăruiesc și se poartă mărțișoare. În acest context, al reducerii timpului de etalare a

⁶³ O bună parte din satele de peste Nistru, în special cele din raionul Grigoriopol și din Slobozia, nu cunosc această tradiție (*Folclor românesc...*, p. 313). Și în România sunt sate în care informatorii nu știu de acest obicei (*Sărbători și obiceiuri...*, vol. IV, p. 317; *Sărbători și obiceiuri...*, vol. III. *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 280-281).

acestui simbol, locuitorii Republicii Moldova apar mai apropiați de tradiție, purtând o vreme mai îndelungată aceste simboluri. În primele zile ale lunii, observi mărțișoare pe pieptul mai multor oameni: copii, femei, bărbați. O bună parte din ei le poartă până văd primul pom înflorit sau până la 31 martie. Astfel, repunerea mărțișorului în albia tradiției are loc într-un context mai general al reconsiderării credințelor și superstițiilor în societate.

Interesul pentru tradiția mărțișorului a fost stimulat și de instituțiile de cultură și de cele din sfera educației, instituții care și-au asumat perpetuarea tradiției în condițiile modernității. Din anul 1967 încoace, de la 1 până la 10 martie, în Chișinău, dar și în alte orașe principale de la est de Prut, se desfășoară Festivalul Internațional de Muzică „Mărțișor”. De mai bine de 40 de ani, prin acest Festival se promovează și valorile tradiției. De 10 ani, în Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău au loc expoziții de mărțișoare, ceea ce a avut drept rezultat crearea unei colecții impresionante de mărțișoare de peste 3000 de piese. Așadar, în Republica Moldova sărbătoarea Mărțișorului traversează o perioadă fastă, în care se observă încercări de restabilire a relațiilor semantice augurale ale simbolului, precum și tendința de a-i da noi funcții sociale.

Abstract

The article draws attention to the custom of Mărțișor, as it was practiced in the eastern reaches of Romanian culture, between Rivers Prut and Nistru, during the 20th Century. The contemporary celebration of Mărțișor is much reduced in comparison to its historical form, and has acquired different functions and meanings. The paper reconstructs and analyzes the full set of practices associated with Mărțișor in the past. The Mărțișor is treated as a symbol with multiple social and cosmological functions. Similar ritual practices are found at many populations in southeast Europe, including the Romanians, the Bulgarians, the Macedonians, the Greeks, and the Albanians. Electronic resources also indicate new tendencies to develop the Mărțișor as a symbol of ethnic identity. The role of traditional and modern institutions in perpetuating this tradition is also investigated in this paper.

ILUSTRĂȚII

